

CSÁKY ALBIN FELJEGYZÉSEI A KORMÁNY ÉS AZ ELLENZÉK KÖZÖTTI TÁRGYALÁSOKRÓL (1899. JANUÁR–FEBRUÁR)

2015 októberében, Collegium Hungaricum ösztöndíjam során a Széll-kormány működésével kapcsolatos információkat keresve kezdtem a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban Csáky Albin hagyatékának kutatásába.¹ A talált dokumentumok felülmúlták várakozásaimat, ugyanis Csáky Albin hosszú közéleti pályafutásának minden szakaszáról szorgalmasan megőrizte iratait, amelyek szerencsésen fennmaradtak, és a történészek rendelkezésére állnak.

Az 1841. április 19-én Korompán, az ország egyik legrégebbi főúri családjának sarjaként született Csáky Albin grófot a dualizmus korszakának jelentős (kultúr) politikusaként tartja számon a szakirodalom. Lőcsei gimnáziumi évek után Pesten szerzett jogi diplomát 1863-ban. 1867–1888 között Szepes vármegye főispánjaként tevékenykedett, közben 1876–1880 között Sáros vármegye főispáni teendőit is rábízta a kormányzat. A főrendiházban már az 1880-as évek elején kiállt az egyházpolitikai reformok mellett, valamint aktívan részt vett a főrendiház átalakításának előkészítésében.² Trefort Ágoston halálát követően, 1888 szeptemberében Tisza Kálmán miniszterelnök őt kérte fel vallás- és közoktatásügyi miniszternek, amely tisztséget 1894 júniusáig viselte. Miniszterként – közismert módon – elévülhetetlen érdemeket szerzett a kötelező polgári házasság és anyakönyvezés bevezetésében, emellett kiemelendő az óvodaügy rendezése és a tanfelügyeleti rendszer újjászervezése terén kifejtett úttörő tevékenysége. Politikai okokból történő lemondása után is egyik vezető személyisége maradt a kormányzó Szabadelvű Pártnak, 1900–1906 és 1910–

¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a Balassi Intézetnek az ösztöndíjért, valamint Oross András levéltári delegátusnak, aki felhívta a figyelmemet erre a forrásbázisra, és segítette kutatásaimat.

² Csáky Albin főispánként támogatta azt a reformot, amelyik 1885-ben megvonta – többek között – a főispánok automatikus főrendiházi tagságát. Tehetős arisztokrataként Csáky természetesen a későbbiekben is részt vehetett az üléseken.

1912 között pedig a főrendiház elnöki tisztét látta el. 1912. december 15-én, hosszas betegeskedés után hunyt el.³

A Csáky életét és munkásságát (közvetve vagy közvetlenül) bemutató munkák egytől egyig kultuszminiszteri tevékenységére – azon belül is mindenekelőtt az egyházpolitikai reformokra – koncentrálnak, holott Csáky más területeken és egyéb politikai szituációkban játszott szerepe is figyelmet érdemelne.⁴ Csáky ugyanis gyakran találta magát a pártpolitika sűrűjében. Az ő tollából eredő és alább közölt források is egy belpolitikai válság kritikus időszakában keletkeztek.

A FORRÁSOKRÓL

A Csákyak mindszei ágának iratait tartalmazó, eredetileg Szepesmindszenten (ma Bijačovce Szlovákiában) őrzött családi levéltár 1968-ban került a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivba (a továbbiakban: HHStA) letétként, 2011 óta azonban már a levéltár tulajdonát képezi. Csáky Albin mellett a nemzetség más neves tagjainak iratai is megtalálhatók itt, továbbá a levéltár a Csákyak szepességi és kelet-magyarországi birtokainak történetéhez nyújt igen gazdag adatbázist. Az iratokat 2013-ban újrendezték, és a HHStA elektronikus levéltári keresőrendszeréből⁵ is elérhető a részletes jegyzék.⁶

³ Az életrajzi adatok forrása: Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc szerk.: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915*. Budapest, 1910. 86–88. ; Mann Miklós: *Kulturpolitikuskor a dualizmus korában*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1993. 67.

⁴ Csáky Albin miniszteri tevékenységének időszakát (elsősorban az egyházpolitikai harcok és az abból keletkezett belpolitikai válságok miatt) már alaposan feldolgozta a történetírás. Maga Csáky Albin személye és pályafutása azonban nem képezte modern tudományos igényeket kielégítő kutatások fókuszát. Mára elavult, még Csáky életében megjelent munka: Molnár Victor: *Gróf Csáky Albin. Élet- és jellemrajzi vázlat*. Budapest, Lampel, 1894. Közvetlenül Csáky halála után megjelent: Csudáky Bertalan: *Csáky Albin gróf*. Budapest, Franklin, 1913. A közelmúltban megjelent összefoglaló, szintén Csáky 1888–1894 közötti éveire fókuszáló munkák: Diószegi István: Csáky Albin, egy elfelejtett magyar kultúrpolitikus. In Havas Ferenc – Horváth Katalin – Ladányi Mária szerk.: *Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 1990. 35–42., valamint: Eszterhai Nagy Gabriella: Csáky Albin, a kultúrpolitikus. In Pajkossy Gábor szerk.: *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK, 2000. 137–147.

⁵ <http://www.archivinformationssystem.at/suchinfo.aspx>

⁶ Fazekas István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Budapest, MNL, 2015. 518–522. Vö.: Just, Thomas: Die Nachlässe und Privat- und Familienarchive im Haus-, Hof- und Staatsarchiv. In: *Archivpflege und Archivalienschutz: das Beispiel der Familienarchive und „Nachlässe“* (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 56). Wien, 2011. 203–238., 226.

Fügedi Eriknek 1944-ben lehetősége nyílt rá, hogy Szepesmindszenten leltárt készítsen a családi archívum állományáról, az ekkor készített feljegyzéseit viszont csak 1979-ben tette közzé.⁷ Leírása használható képet fest a levéltár összetételéről, anyagairól – kivéve Csáky Albin hagyatékát, az ugyanis nem található meg a jegyzékben. Mint Fügedi maga írta, az ismertetést 1944-es eredeti, változatlan formájában adta közre,⁸ tehát feltételezhetően az 1912-ben elhunyt Csáky Albin hagyatéka akkor még nem került a levéltárba. Fügedi leltárja alapján eleve látszik, hogy a források túlnyomó többsége a 17–18. századra vonatkozik, a 19. század közepe után keletkezett dokumentumok akkor még nem képezték részét az archívumnak. Például az egyes birtokokra vonatkozó források is legfeljebb az 1840–50-es évekig, a szepesi főispáni iratok⁹ 1846-ig terjedtek.¹⁰ Amikor viszont a levéltár letétként a HHStA-ba került, már Csáky Albin hagyatéka is benne foglaltatott.¹¹

A Csáky család levéltárán (Familienarchiv Csáky) belül három dobozt (Karton) tesznek ki Csáky Albin hátrahagyott iratai.¹² Itt és most nem is lehet felsorolni mindazokat a fontos és még nem kutatott forráscsoportokat, amelyek a hagyatékban találhatóak. Hogy a teljesség igénye nélkül mégis kiemeljünk párat: hosszú főispáni és főrendiházi működése során keletkezett iratok (vármegyei szervektől hozzá intézett levelek, megyei közgyűlésen ill. a főrendiházban mondott beszédei, törvényjavaslatok stb.); levelek, például Szapáry Gyula, Wekerle Sándor, Széll Kálmán, Tisza István és Fejérváry Géza miniszterelnököktől, Wlassics Gyula és Berzeviczy Albert kultuszminiszterektől (ezen belül külön érdekes lehet az 1905-ös politikai válság során Fejérváryval és Tiszával folytatott levelezése); 1900–1906 közötti főrendiházi elnöki tisztségével kapcsolatos iratok; valamint számos magánjellegű dokumentum (pl. költeményei, fizetési jegyzékei, bizonyítványai). Természetesen 1888–1894 közötti miniszteri időszakáról is sok, többségében – de nem kizárólag – az egyházipolitikai vitát érintő forrás található, amelyeket az 1960-as években Csáky

⁷ Fügedi Erik: A Csáky család szepesmindszenti levéltára. *Levéltári Közlemények*, 1979/1. 93–131.

⁸ Uo. 93.

⁹ A család tagjai közül kerültek ki Szepes vármegye örökös főispánjai.

¹⁰ Fügedi Erik: i. m. 103–119; 122–126; 130.

¹¹ A levéltár korábbi tulajdonosa, Csáky Móric osztrák akadémikus–történész közlése, akinek ezúton is köszönöm segítőkészségét és az információkat.

¹² HHStA, Sonderbestände: Nachlässe, Familien- und Herrschaftsarchive, Familienarchiv Csáky, Varia, Karton 235; 248; 249. A dobozokon belüli irategyüttesekről léteznek ugyan további jegyzékek, ezek azonban több esetben is pontatlanok. Egyes dokumentumcsoportokat láthatóan még maga Csáky Albin rendezte össze, aki tudatosan őrizte meg iratait. Ezt a későbbi bővüléseknél és rendezéseknél az osztrák levéltárosok minden bizonnyal igyekeztek megőrizni, munkájukat azonban természetesen jelentősen megnehezítette, hogy a források szinte kizárólag magyar nyelvűek. Az egyes tételeken belül sajnos az iratok mindenféle további számozás nélkül, némileg kusza állapotban találhatóak.

Móric felhasznált alapvető munkájának megírásához, a hagyaték többi része azonban szűz terület a kutatók számára.¹³

A még nem kutatott, ámbar fontos források csoportjába tartoznak a továbbiakban közölt, 1899. január–február folyamán, a Bánffy-kormány és az ellenzéki pártok közötti tárgyalások során készült iratok is. A dokumentumok keletkezésének kontextusát tömören az alábbiakban foglalhatjuk össze.

A Bánffy-kormány 1898 őszétől egyre mélyebb válságba került. Az ellenzéki pártok obstrukcióját kiváltó *casus bellit* ezúttal a gazdasági kiegyezés meghosszabbítása körüli bonyodalmak szolgáltatták. Az ellenzék valójában mindenáron a miniszterelnök skalpjára vadászott, amiért Bánffy Dezső az 1896-os választások során a korábbi alkut megszegve, a korban bevettnél is jóval erőteljesebb kormányzati pressziót alkalmazott ellenük. 1899. január 1-jén az ország elfogadott költségvetés híján *ex lex* állapotba került. Bánffy és a Szabadelvű Párt őt támogató (többségi) része vállalta volna a törvényen kívüli kormányzást és az obstrukció erőszakos letörését is, a kormánypárt egy másik – számbelileg kisebb, de tekintélyes nevekben álló – frakciója viszont nem, így ők kiléptek a pártból. Ebben a (korban használt kifejezéssel élve) disszidens csoportban találjuk Csáky Albint is. Bánffynak az uralkodó jóváhagyására is szüksége lett volna a válság eréből történő megoldásához, Ferenc József azonban némi tépelődés után inkább arra utasította miniszterelnökét, hogy kezdjen tárgyalásokat az ellenzéki pártokkal, és jusson velük kompromisszumra.¹⁴

A disszidens csoport vezetői – Szilágyi Dezső, ifj. Andrássy Gyula és Csáky Albin – vállalták a közvetítős szerepet. A kormány és az ellenzéki pártvezérek ugyanis nem ültek egy asztalhoz, hanem Csákyékon keresztül üzentek egymásnak, szóban és írásban is. Így Csáky és társai voltak azok, akik mind a kabinet, mind az ellenzék tanácskozásain jelen voltak. Csáky ezekről az ülésekről feljegyzéseket készített, illetve a felek által írásban egymásnak küldött jegyzékek is Csáky kézírásával készültek és szintén megtalálhatóak a hagyatékban. Csáky – egy-két kivételtől eltekintve – minden alkalommal fel is jegyezte a papírokra, hogy éppen a kormánnyal, vagy az ellenzékkel tárgyal-e. Ezek a feljegyzések – mint látni fogjuk – sokszor igen vázla-

¹³ Moritz, Csáky: *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95*. Graz–Wien–Köln, Böhlau, 1967. 2013 előtt minden Csáky-levéltárban történő kutatás Csáky Móric engedélyéhez volt kötve.

¹⁴ Az események részletes ismertetésére legújabban lásd: Schwarczwölder Ádám: Széll Kálmán a dualizmus politikai erőterében (1878–1899). In Ifj. Bertényi Iván szerk: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest, SZKA–MCC, 2015. 169–201., különösen 189–195. A korszak köztörténetét áttekintő szakirodalmak is egytől egyig bemutatják a történéseket, ezt azonban – kevés kivétellel – felületesen, ugyanazon régi kútfők alapján teszik. Csáky Albin feljegyzései is azt támasztják alá, hogy igenis van értelme további források után kutatni.

tosak.¹⁵ Csáky jegyzetei olyan adatokat nem tartalmaznak, amelyek alapjaiban felülírnák a történekről alkotott ismereteinket, de további hasznos és érdekes részletekkel gazdagítják azokat.

A tárgyalásokról további fontos kútfőt képeznek a minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Bánffy Dezső ugyanis a kabinet formális ülésein (is) beszámolt a kormány többi tagjának a politikai helyzet alakulásáról. Az 1899. január 11-i, 18-i, 25-i, a február 1-i, 8-i és 16-i minisztertanácson is hosszasan (mintegy 30–40 oldalakon keresztül) ismertette az alkufolyamat pillanatnyi állását.¹⁶ Bánffy beszámolóit természetesen arra voltak hivatottak, hogy a miniszterelnök eljárásának és érveinek helyességét igazolják.

A DOKUMENTUMOK

Az alábbi, 1899. január 11. és február 16. között keletkezett 21 dokumentumot kronológiai sorrendben adjuk közre.¹⁷ Bánffy Dezső egy rövid levelét (17. irat) leszámítva mindegyik Csáky Albin kézírásával készült. A formális jegyzékek kivételével (14., 18., 20. és 21. számú iratok) a források ceruzával íródtak, vázlatosak, javításokkal tarkítottak és sokszor rendezetlen írásképűek. Csáky javításait minden esetben meghagytuk az eredeti szövegben. Amennyire lehetőségeink engedték, külső megjelenésben is igyekeztünk visszaadni a források eredetijét, meghagyván a szakasztöréseket és behúzásokat, valamint Csáky kiemeléseit, aláhúzásait, kapcsos zárójeleket, átkötő gondolatjeleket és vonalait. A dokumentumokat a könnyebb érthetőség érdekében a mai helyesírási szabályok szerint közöljük, ennek megfelelően az eredeti szöveg latinosan vagy archaikusan írt szavait is (például obsructio, minister) magyaros alakra írtuk át. A dátumoknál, a központozásnál és a kötőjelek alkalmazásánál is napjaink írásmódját alkalmaztuk. Szintén a könnyebb megértést előtérbe helyezve oldottuk fel az eredeti szövegekben sűrűn előforduló rövidítéseket (például tv. jav.; min. eln.; közig.).

¹⁵ Csáky gyakorta unatkozhatott a meddő viták alatt, ugyanis sűrűn találkozhatunk a dokumentumokon különböző rajzaival.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1899. január 11. 4–23; január 18. 33–61; január 25. 30–71; február 1. 4–25; február 8. 4–43; február 16. 4–22. Az egyes jegyzőkönyvek digitálisan is szabadon hozzáférhetőek a www.digitarchiv.hu weboldalon.

¹⁷ A források pontos lelőhelye: HHStA, Familienarchiv Csáky, Varia, Karton 235/26 Reden, Schriften, Aufzeichnungen, Notizen (1899–1905). A tételben sok más irat is található, a további eligazodást nehezíti, hogy a dokumentumokon semmilyen számozás sem található. A tartalmilag és kronológiailag is összekevert iratokat magam rendeztem össze.

1.

Egy dátum nélküli papíron Csáky címszavakban felsorolta, hogy eleve milyen témákat érintettek a tárgyalások során.

„Jogi állapot

*Elnökválasztás*¹⁸

*Budget-indemnity*¹⁹

Újonc...[megajánlás]²⁰

*Kiegyezési provizórium*²¹

*Horvát provizórium*²²

Budget

*Kiegyezés*²³

*Házasabályok*²⁴

¹⁸ A képviselőház kormánypárti elnöke, Szilágyi Dezső a miniszterelnökkel való nézeteltérései miatt 1898 decemberében lemondott, majd a disszidensekkel együtt a Szabadelvű Pártból is kilépett. Az alelnökök is távoztak posztjukról, az ellenzék obstrukciója pedig meggátolta új elnök választását, így korelnökként a függetlenségi ellenzék veteránja, a 85 éves Madarász József vezette az üléseket, aki aztán még tágabb teret engedett az obstrukciónak.

¹⁹ Indemnity (indemnitás): az országgyűlés felhatalmazása a kormány számára, hogy az előző év költségvetési keretén belül gazdálkodhasson addig, amíg nem kerül elfogadásra az adott évrre vonatkozó költségvetés. A Bánffy-kormány 1899 első három hónapjára vonatkozó indemnity-kérelmét az ellenzék obstruálta, így 1899. január 1-jével törvényen kívüli (*ex lex*) helyzetbe taszította a kabinetet, hiszen az nem rendelkezett törvényhozási felhatalmazással az adók behajtására.

²⁰ A közös hadsereg és magyar honvédség éves újoncjutalékának megszavazását szintén meggátolta az ellenzék.

²¹ A Magyarország és Ausztria közötti vám- és kereskedelmi szövetség – közismertebb nevén gazdasági kiegyezés – hatálya már 1897-ben lejárt, nem sikerült azonban megkötni az újat (ennek hátterében elsősorban nem magyar, hanem osztrák belpolitikai nehézségek álltak). Ideiglenes (provizórikus) jelleggel egy évre, 1898 végéig sikerült meghosszabbítani a korábbi kiegyezést. A közjogi ellenzék értelmezésében amennyiben lejár a gazdasági közösség hatálya, úgy Magyarország önálló vámterületet alkot. Ezt azonban a magyar és az osztrák kormány is szerette volna elkerülni, ezért megállapodtak, hogy amennyiben szükséges, tulajdonképpen korlátlan ideig fenntartják a régi gazdasági kiegyezés hatályát (*ischli klauzula*). Miután ez a megegyezés napvilágra került, az ellenzék azzal vádolta Bánffyt, hogy feladta az ország jogait, és megindította az általános obstrukciót, amelyhez a többi ellenzéki párt (Nemzeti Párt, Katolikus Néppárt) is csatlakozott.

²² A Magyarország és Horvátország közötti, 1868 óta fennálló pénzügyi megállapodást megújító 1889. évi XI. tc. hatálya szintén lejárt 1897-ben, az ellenzéki obstrukció miatt azonban ennek a kérdésnek a rendezésére sem kerülhetett sor.

²³ A „véglegesnek” szánt, 1907-ig szóló vám- és kereskedelmi szerződés megkötésével kapcsolatos kérdések.

²⁴ A kormány és a Szabadelvű Párt többsége az engedmények fejében a házasabályok revízióját szerette volna, hogy ha teljesen ne is lehetetlenítsék el, de legalábbis jelentősen korlátozzák az obstrukció lehetőségét.

Kúriai bírászkodás²⁵Inkompatibilitás²⁶**2.**

A dokumentumon nem szerepel, hogy a kormánnyal vagy opposíciójával folytatott tárgyaláson készültek-e a feljegyzések, tartalma azonban elárulja, hogy ellenzéki iratról van szó.

„I. 11. délelőtt [1899. január 11.]

1. Utasítás helyett – felhatalmazás.

2. *Inszenírozás felett a tárgyalások elején vagy végén? – Nincs kifogás a végén való tárgyalása ellen.*

3. *Önrendelkezési, a reciprocitás melletti alapon való gazdasági kiegyezés lehetősége – előzetesen nem mondatik ki.*

4. *A kiegyezési provizóriumról való törvényjavaslathoz – formula az önálló vámterületet illetőleg.*²⁷

5. *Választási törvény és kúriai bírászkodás: a régi javaslat nyomán, de bifurkációval.*²⁸ – *A bírászkodásra vonatkozók, mint minimum tekintetvén – disputábilis lesz annak idejében. De obstrukció kizárva. – Választási cenzus egyenlőtétele – arányosítás némi kiterjesztéssel – aki jogot gyakorolt, attól az el nem vonható.*²⁹

²⁵ Az ellenzéki pártok az országgyűlési választások feletti bírászkodást szerették volna kivenni a képviselőház illetékes bizottságának kezéből és független igazságszolgáltatási fórumra, a Magyar Királyi Kúriára bízni. Ettől a választások során alkalmazott kormányzati presszió visszaszorulását várták. Erre a reformra egyébként Bánffy is ígéretet tett az 1896-os választásokat követően, de 1898 őszéig nem történt lényegi előrelépés az ügyben.

²⁶ Az ellenzék az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségéről (inkompatibilitás) szóló törvény (1875. évi I. tc.) erélyesebb betartatását vagy új, szigorúbb törvény megalkotását szerette volna elérni. Bánffy erre is már évekkel korábban ígéretet tett, egy képviselőházi bizottságot is felállítottak, az ügy azonban nem haladt előre. Bővebben: Schwarczwölder Ádám: Az 1901-es összeférhetetlenségi törvény megszületésének körülményei. In: Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Deák Máté – Gözsy Zoltán – Vitári Zsolt szerk: *Kutatási füzetek 20.* Pécs, PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2013. 193–217.

²⁷ Lásd a 22. lánjegyzetet. Az ellenzék ragaszkodott ahhoz, hogy legalább elvben kimondásra kerüljön az önálló magyar vámterület.

²⁸ Kettéválasztással.

²⁹ Az ellenzék tehát kettéválasztotta volna a kúriai bírászkodás bevezetését és a választási törvény esetleges módosítását. Utóbbi kérdésben a cenzus leszállítását is elképzelhetőnek tartották. Erre végül az 1913-as választási törvényig nem került sor, de az 1901-es választásokon az adóhátralékkal rendelkezők is voksolhattak.

6. Kijelölési jog – törvénymódosítást tesz szükségessé.³⁰

7. Inkompatibilitási (jelenlegi) törvény alkalmazása.³¹

8. Nyugdíjazás –³²

9. Hárszabályok oly módoni változtatása, amely az obstrukciót kizárja: ha a választás tisztasága iránti garanciák meglesznek, a klotúr kizárásával [aláhúzás az eredetiben] elvileg nincs kizárva a hárszabályok szabatosabb szövegezése, a garanciák mérvétől függően a szigorítás mérve is.”³³

3.

Az irat – tartalma alapján – a kormánnyal folytatott tanácskozásról készült.

„I. 17. [1899. január 17.]

Purparlé 2 lehetséges

[...]

*Megmaradhatnak: Miniszterelnök elmenetele
Kúriai bíraskodás (169. §)
Kiegészítés (gazdasági) [javítás az eredetiben]*

³⁰ A főispánok a központi hatalmat (gyakorlatilag a kormányt) képviselték a törvényhatóságokban. A korszakban többször is bővült, igen kiterjedté és visszaélésekre is lehetőséget nyújtóvá vált jogkörük. Például ők voltak a törvényhatósági és a közigazgatási bizottságok elnökei, valamint a tisztviselők választásakor a jelölő választmány elnökei is. Az országgyűlési választások során is erős helyi befolyással bírtak, például a választási bizottságok tagjainak kiválasztásában. Mindez természetesen szálka volt az ellenzék szemében.

³¹ Lásd a 27. lábjegyzetet.

³² A nyug- és kegydíjak problémája is végighúzódott gyakorlatilag az egész korszakon. Az ellenzék vádjai szerint a mindenkori kormányok egyedi elbírálás alapján egyes kegyeltnek kevés szolgálati idő után is irreálisan magas nyugdíjat biztosítottak, míg a jogosultak többsége alacsony ellátásban részesült. A helyzetet az 1885-ös nyugdíjtörvény (1885. évi XI. tc. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról) sem rendezte megnyugtatóan. Lásd: Kozári Monika: *A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig*. Budapest, Gondolat, 2012. 19–73.

³³ Az ellenzék tehát a klotúr (a felszólalások időbeli korlátozása) kivételével hajlandó lett volna tárgyalni a hárszabályok módosításáról.

- Ezzel szemben:*
- 1: *Kiegészítés létesítése – önálló rendelkezési forma*
  - 2: *Házzsabályok módosítása – technikai obstrukció*³⁴
  - 3: *Budget megalkotása*³⁵

Kormány kijelentése:

<p><i>választási reform, közigazgatási reform, tisztviselői pragmatika, vicinális vasutak iránt</i>³⁶</p>	}	<i>elhagyandók</i>
--	---	--------------------

1. *Elnökválasztás – személy-kérdés*
2. *Indemnity – felmentéssel együtt*³⁷
3. *Újonc –*
4. *Horvát provizórium –*
5. *Kiegészítési provizórium – 1 évre – utolsó.*
6. *Házzsabály – technikai obstrukció kizárando – miniszterelnök elmegyen.* }
7. *Kúriai bíraskodás – semmi egyéb*³⁸
8. *Gazdasági végleges kiegyezés
szövetség 1907-ig
vagy önrendelkezési jog alapján – 1903 végéig
világos hivatkozás a 68. §-ra – idegen államokkal (szöveg)*³⁹

³⁴ Megkülönböztetjük a tartalmi és a technikai obstrukciót. Tartalmi obstrukció során a képviselők hosszas napirend előtti felszólalásokkal bojkottálják a fontos törvények tárgyalását. A technikai obstrukció alkalmával más „manőverekkel” (a legnépszerűbb módszer az elmúlt ülés jegyzőkönyvének hitelesítése során a változtatásokról szóló név szerinti szavazások indítványozása volt) ölik az ülések idejét. A Bánffy-kormány ellen is technikai obstrukciót folytatott az ellenzék.

³⁵ A kabinet tehát a miniszterelnök távozásáért és a kúriai bíraskodás bevezetéséért cserébe a gazdasági kiegyezés megkötését, a házzsabály-revizíót és a költségvetés megszavazását szerette volna.

³⁶ Az 1880. évi XXI. tc. a helyi érdekű vasutak építéséről jelentős kedvezményeket és támogatást nyújtott az ilyen vonalak építéséhez. Ezzel a korszak egyik legbiztosabb befektetésévé tette a vicinális vasutakat, amiben számos országgyűlési képviselő is érintett volt.

³⁷ Bánffy azt szerette volna, ha még lemondása előtt, az ő kormányának szavazza meg a képviselőház az indemnitást, megadva neki ezzel a felmentést a törvényen kívüli állapot időszaka alatti kormányzásért. Az ellenzék azonban erre a tárgyalások során később sem volt hajlandó.

³⁸ A 6. és 7. pont mellett a lap szélén, függőlegesen a „*Junctim*” felirat látható. (Junctim = törvények egyszerre történő kezelése.) Emellett a két pont egybekapcsolása is jelzi, hogy kölcsönösen egymás feltételét jelentették: az ellenzék Bánffy távozása és a választások feletti kúriai bíraskodásról szóló törvény fejében lett volna hajlandó a házzsabályok részleges módosítására.

³⁹ A kiegyezési törvény (1867. évi XII. tc.) 68. §-a tartalmazza, hogy amennyiben megszűnik a gazdasági közösség Ausztriával, az országnak joga van önállóan dönteni a vámok és a többi állammal kötött kereskedelmi szerződések ügyében.

*1901-ig utasítás a vámszövetség létesítése iránt
1903 után is ideiglenesen míg végleges elintézés[t nem nyer].
Bank – valuta júl. 1-jéig – fogyasztási adók aug. 1-jéig – [az ezekre] vonatkozók ne
obstruáltassanak – átutalási törvény jan. 1-jéig.
Budget – április végéig
Egész: nem ultimátum, de vegyen komoly megállapodást.
Inkompatibilitás – már ~~elhatározott dolog~~ tervben⁴⁰ [javítás az eredetiben]
Nyugdíj-törvény – csak konkrét esetekben hajlandó a kormány felvilágosítást
adni.⁴¹*

(az önálló vámterület kifejezés – nem koncedáltatik)⁴²”

4.

„I. 20. (az ellenzék részéről) [1899. január 20.]

- 1. Elhagyandó javaslatokra csak azért terjedtek ki, mert rendes módon már nem reméltek sikert aratni.*
- 2. Elnökválasztást nem gátolják.*
- 3. Indemnity – ex lex.*
- 4. Újjonc – külön válasz.⁴³*
- 5. Horvát provizórium – nincs nehézség.*
- 6. Kiegyezési provizórium – önálló vámterület.*
- 7. Hárszabályokra – majd később, ha garanciák lesznek...⁴⁴*
- 8. Önrendelkezési alapon való rendezése a gazdasági kiegyezésnek: – szerződés formája elvi kizárása, – külön-külön szerződések külállamokkal – perpetuálás⁴⁵ lehetetlen.*

Az első ellenzéki iratban foglaltak, amennyiben a 2.-ik iratban nem említetnek, fenn-

⁴⁰ Lásd a 27. lábjegyzetet.

⁴¹ Lásd a 33. lábjegyzetet.

⁴² Megenged, elismer.

⁴³ Ez a „külön válasz” nem található a dokumentumok között. Valószínű, hogy erre csak szóban tértek ki.

⁴⁴ Ebben a kérdésben már a tárgyalások elején érezhető a két fél kölcsönös bizalmatlansága miatti kötélhúzás. A kormány csak akkor lenne hajlandó rábólintani a kúriai bírászkodásra, ha az ellenzék előbb beleegyezik a hárszabályok szigorításába. Az ellenzék viszont először a kúriai bírászkodás formájában garanciát szeretett volna Bánffytól. Ez az ellentét végig tükröződni fog az iratokban.

⁴⁵ Állandóvá vagy tartóssá tétel. Tehát nem egyeznek bele abba, hogy évről évre csak ideiglenes jelleggel rendezzék a vám- és kereskedelmi szövetséget.

tartatnak.”

5.

A tartalomból ítélve Csákyék ezúttal csak az ellenzék álláspontját közölték a kormánnyal.

„I. 21. Miniszterekkel [1899. január 21.]

1. Az elhagyandókra vonatkozólag – kötelező nyilatkozattal ellenzék megelégednék.⁴⁶

2. Elnökválasztást nem gátolja ellenzék.

3. Kiegészítés Ausztriával – 1 éves provizórium – definíció mielőbb beadandó – pénzügyminiszteri formulát nem fogadják el.⁴⁷

4. Házzabályok – új kormánnyal egyezkednek – (a kúriai bíraskodásról szóló törvényjavaslat választási része kibővítették) – adófizetés, mint akadály elejtetnék.⁴⁸

Elnökválasztás – még Bánffy alatt.⁴⁹

6.

A kormány ellenjavaslati az ellenzék korábbi felvetéseire.

„I. 24. Miniszterekkel [1899. január 24.]

Az ellenzék előterjesztései:

Jelen kormánynak – személyi kérdés, nyilvános megbélyegzés⁵⁰ [...] – házzabályokkal lehet foglalkozni, mert kúriai bíraskodás megígérve – új közjogi formula (Széll)⁵¹ – perpetuálás elejtetik, de 1904 végéig.

⁴⁶ A 3. dokumentumban „elhagyandó” címmel összekapcsolt témákra vonatkozólag az ellenzék beérte volna egy kormánynyilatkozattal.

⁴⁷ Lukács László pénzügyminiszter önálló vámterületre vonatkozó szövegezését nem fogadták el.

⁴⁸ Az érvényes választójogi szabályozás alapján a választójoggal bíró, de adóhátralékkal rendelkező egyének nem voksolhattak. Ezen szeretett volna változtatni az ellenzék.

⁴⁹ Lásd 19. lánjegyzet.

⁵⁰ Azt, hogy az ellenzéknek elsősorban Bánffy személyével volt problémája, az is mutatja, hogy miután 1899. február 20-án Széll Kálmán kapott kormányalakítási megbízást a királytól, egy-két nap alatt sikerült áthidalni az összes problémát.

⁵¹ Széll Kálmán a válság korábbi időszakában nem exponálta magát. Szerencsésen megfogalmazott, elhíresült „formulájában” *expressis verbis* kifejezésre került, hogy Magyarországra nézve beállt az önálló vámterület jogállapota, de ezen az alapon Magyarország 1903 végéig fenntartja a vámuniót Ausztriával.

- Ellenpropozíciók:*
1. jelen kormánynak: házsabályok és kúriai bírászkodás is
  2. utódnak budget és végleges kiegyezés.
  3. jövő kormánynak dolga, nem a mostanié nyilatkozatokat megállapítani...⁵²

– Saját nézetem –

*Személyi kérdés: provizóriumok Bánffy-nak – többi utódnak
Andrássy eszméje:*⁵³

7.

„I. 25. Ellenzékkel [1899. január 25.]

1. Kihagyandók sorsa – választási reform kúriai bírászkodással – ezzel kapcsolatosan a házsabályok.
2. Jövendő kormánynak nem diktálhatnak – dilemma: a jövő miniszterelnök jelenléte, Széll Kálmán részvéte.⁵⁴
3. Kiegyezési kérdések: [...] – nemzetközi szerződések szintén 1904 végéig.⁵⁵
4. Újoncozási törvények, budget.”

8.

„I. 26. Ellenzékkel [1899. január 26.]

1. Széll Kálmán jelenléte.
2. Választási új §-ok és házsabályok – választási cenzus ügye ne forszírozassék⁵⁶ – új kormány nyilatkozata általános keretben.
3. Indemnity csak jövő kormánynak.”⁵⁷

⁵² A kötelező kormánynyilatkozat megtételét Bánffy már utódjára hagyta volna.

⁵³ A lapon Csáky apró rajzokkal töltötte ki az „Andrássy eszméje” utáni részt.

⁵⁴ Az ellenzékiek tehát már ekkor mint Bánffy utódjára tekintettek Széllre. Széll Kálmánnak az események fő sodrába kerüléséről és szerepéről részletesen lásd: Schwarczwölder Ádám, 2015: i. m. 193–195.

⁵⁵ Ennél a dátumnál további időre terjedő nemzetközi kereskedelmi egyezményeket ne kössenek.

⁵⁶ Széll Kálmán egész korábbi közszereplése során határozottan ellenezte a választójog kibővítését. Annak hátterében, hogy az ellenzék a továbbiakban elvetette ennek „forzszírozását”, szintén öt sejt-hetjük.

⁵⁷ Lásd 38. lábjegyzet.

9.

„I. 27. Ellenzékkel [1899. január 27.]

1. Széll Kálmán királyi megbízatása.

2. Propozíciók:

a.) Kiegészési javaslatok – formulák – 1903–1904.

b.) Kúriai bírászkodás – 1896-os szerkezet kibővítése.⁵⁸

c.) Kötelező nyilatkozat a jövő kormánytól.

d.) Elnökválasztás – többi apró javaslat.

e.) Indemnity jövő kormányynak.

f.) házsabályok a kúriai bír. után

Kossuth⁵⁹ végleges megállapítást óhajt.”

10.

„I. 28. Kormánnyal [1899. január 28.]

1. Bevezetés a kiegészési provizóriumhoz.

2. Közlése az ellenzék utolsó üzenetének.”

11.

„I. 30. Kormánnyal [1899. január 30.]

1. Jelen kabinetnek indemnity, házsabályok és kúriai bírászkodás (utólag esetleg).⁶⁰ [aláhúzás az eredetiben]

[...]

3. Nyilatkozat a pártkonferencia előtt, tehát párthatározattal – [...] – nyilatkozat tartalma meg fog állapíttatni – kormányzat irányzatáról szóló nyilatkozat – *posszibilis* – csakhogynem szabad elítélni vagy rekriminálni⁶¹ [...]

⁵⁸ Lásd 26. l. ábjegyzet.

⁵⁹ Kossuth Ferenc, a 48-as Párt vezére úgy érezte, ha a kormány ezekbe a feltételekbe beleegyezne, akár véglegesíthetnék is a megállapodást.

⁶⁰ Bánffy tehát továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy még neki szavazzák meg az indemnitást, illetve csak a házsabályok módosítása után „esetleg” bevezették volna a kúriai bírászkodást. Ezen a két a ponton a tárgyalások megfeneklettek.

⁶¹ Helyteleníteni, vádaskodásra felhasználni.

*1903–1904-ig esetleges kereskedelmi szerződések hatálya.
Formula a kiegyezési provizóriumról [aláhúzás az eredetiben] szülő javaslatban.*⁶²

[a lap túloldalán Csáky feljegyzései]
„(legközelebbi találkozás csütörtökön délelőtt 11 órakor)
Közöltetett ellenzékkel I. 31.” [1899. január 31.]

12.

„II. 3. Kormányal [1899. február 3.]

Szilágyi [Dezső] szerint differenciák:

1. *Indemnity megszavazása.*
2. *Miniszterelnöki nyilatkozat, utódnak nevezése.*
3. *Kúriai bíraskodás elébb szentesíttessék, mint házszabályok változtattnak.*
4. *Új §-ok a választásról – és házszabályok módosítása.*

*A jelen országgyűlés alatt intézendők a fenti javaslatok.
Országgyűlés feloszlata a tranzakció hatálya idejében ki van zárva.*⁶³

*Nyilatkozat tartalmát közösen megállapítandónak tartja az ellenzék.*⁶⁴

13.

A dokumentumból látszik, hogy a tárgyalások több kritikus ponton is megrekedtek és Bánffy egyre inkább türelmét vesztette.

„II. 6. Kormányal [1899. február 6.]

Miniszterelnök polémiája az ellenzék vádjaival szemben.

Kormány válasza:

1. *Tévedés, hogy a kúriai bíraskodást visszautasítja – az ellenzék halogatja, a junctim-ot is az ellenzék idézte elő (házszabályok revíziója).*

⁶² A Széll-formula beemelése a gazdasági kiegyezés ideiglenes meghosszabbításáról szóló törvény-javaslatba.

⁶³ Bánffy 1898. decemberi, az ellenzéki obstrukciót erővel letörő terveiben az országgyűlés feloszlata és új választások megtartása is szerepelt.

⁶⁴ Az ellenzékiek tehát szerették volna, ha a Bánffy egyeztetni velük a teendő kormánynyilatkozat tartalmát.

2. *Nem való, hogy a kormány visszautasítja a konkrét kívánságot: ezek a kormány és pártja programjában vannak.*

3. *Nyugdíjazás törvény értelmében történik.*⁶⁵

4. *Kormánynyilatkozat: csak a megbélyegzést utasítja vissza – mást [nem] – tartalmát közli, de szövegét [aláhúzás az eredetiben] természetesen nem.*

5. *Indemnity még jelen kormánynak – a jövő miniszterelnököt a korona szabadon választja, tehát be nem folyásolható.*

6. *Házaszabályokra vonatkozólag még nem nyilatkozott ellenzék, habár kormányjavaslat már régebben nála van, mely inkább [a] szólásszabadságot védi. Házaszabályok kúriai bíraskodással együtt – nem ez utóbbi után.*

Ami nem koncedáltatott, az csak erkölcsi vagy politikai lehetetlenségnek szülöttje.

Közvetítők [a] megállapodásokat jegyzékbe foglalják, ebben volna a kormány-nyilatkozat tartalma is, [ami] a pártokban elmondatik és a Házban arra hivatkozás történik.”

[Csáky feljegyzése a lap túloldalán]

„Közöltetett ellenzékkel II. 7.”

14.

Keltezés nélküli dokumentum, a hátoldalon azonban Csáky alábbi feljegyzése olvasható:

„Ellenzék bizalmi férfitjaival közöltetett 1899. II. 9.”

[Tehát a kormány február 7. és 9. között keletkezett formális jegyzéke az ellenzékhez. Sch. Á.]

„A kormány ragaszkodik ahhoz, hogy az indemnitás még az ő kormányzata idejében szavaztassék meg.

Ámbár helyesebbnek tartaná, hogy a kúriai bíraskodás és a házaszabályok revíziója még a jelenlegi kormány lemondása előtt intéztessenek el, amennyiben az ellenzék az ezekre vonatkozólag nyilvánított kívánságaitól eltérni nem akarna, a kormány belenyugszik abba, hogy az ez ügyeket illető javaslatok már csak a jövő kormány idején kerüljenek tárgyalás alá.

⁶⁵ Csakhogy az 1885-ös nyugdíjtörvény homályos szabályozásai „[...] oda vezettek, hogy a törvény végrehajtásánál sokszor a protekció érvényesült, mert »egyiknek beszámítottak lehetetlen éveket is, míg másoknál még a jogosnak látszó igényeket sem vették mindig figyelembe«”. Kozári Monika: i. m. 71.

E két javaslat junktimáról a kormány nem mondhat le.

A [választójogi] census kérdésében ígéretet nem tehet, mert a Szabadelvű Párt nem akarja a tárgyat a közeljövőben napirendre tűzni, s mert különben is a census kérdése a mai parlamenti válságnak nem volt alkotóeleme, vitatható új politikai eszméknek a tranzakcióba való bevonását pedig a kormány elkerülendőnek tartja.

A kormány megígéri az összeférhetlenségi törvény revízióját, de tartalmára nézve nem tehet részletesebb kijelentést annál, amelyet akkor tett, midőn ez ügyről a Házban nyilatkozott.⁶⁶

A kormány ígéri, hogy a vicinális vasúti törvény revízió alá kerül, mégpedig akként, hogy az új törvényben kimondassék, ami a Csáky-féle határozati javaslatban foglaltatik, továbbá, hogy a községek és a törvényhatósági útalapok érdekei megóvassanak.⁶⁷

[...]

Olyan törvénymódosítást, mely a főispán kijelölési jogának gyakorlásánál felmerülő visszaélések megakadályozását célozza, a kormány a közigazgatási reformtól függetlenül és annak előtte kilátásba nem helyezhet. Amennyiben az ellenzék úgy magyarázza ebbéli kívánságát, hogy a kormánytól csupán azt várja, hogy a kijelölés jogával való visszaéléseket kormányzati ügykörében akadályozza meg: ilyen speciális kijelentést azért nem tehet, mert ez a múlt elítélését jelentené, ezt pedig kizártnak tartja.

Különben a törvények pártatlan kezelését ígérő általános kormánynyilatkozat minden ilyen speciális ígéretet feleslegessé tesz.

A jelenlegi kormány kész, mint a paktum egyik alkotórészét, azt is ajánlani a Szabadelvű Pártnak, hogy a jövő kormány a közhatalom pártatlan kezelését ígérő nyilatkozatot tegyen.

E nyilatkozat azonban sem közvetve, sem közvetlenül nem foglalhatja magában a múlt elítélését. E nyilatkozat tartalma belefoglalandó a közös megállapodásokról fölveendő jegyzőkönyvbe, de nem annak szövege. A jövő kormány elnöke számára beszédet előre elkészíteni nem lehet.

A kormány elfogadja azt is, hogy az összeférhetlenségi és a vicinális vasutakra vonatkozó javaslatok még ezen országgyűlés idején emeltessenek törvény erejére. Magától értetődik, hogy a megállapodás tárgyát képező azon törvényjavaslatok, melyek természetüknél fogva szigorúan terminushoz kötvék, a paktumban pontosan megjelölt ezen időpontra belül fognak elintéztetni.

A kormány sürgeti, hogy az ellenzék terjessze elő a házszabályok módosítására és a kúriai bíráskodásra vonatkozó javaslatait. A kormány nagy súlyt vet arra, hogy az

⁶⁶ Lásd a 27. lábjegyzetet.

⁶⁷ Lásd a 37. lábjegyzetet.

alkudozási tárgyalások siettessenek és lehetőleg a képviselőház mostani elnapolásának idejében befejeztessenek.

Amennyiben a tárgyalta kérdések mindegyikére nézve a megegyezés létrejönne, a kormány akként képzei a végleges lebonyolítást, hogy a közvetítők az előttük létrejött közös megállapodásokat jegyzőkönyvbe foglalják, ezt aláírásukkal ellátott példányokban a különböző pártokkal közlik, a pártok a jegyzőkönyvben foglalt megállapodásokat tárgyalják és elfogadják, s az e határozatoknak megfelelő nyilatkozatok, amennyiben szükségesnek mutatkozik, a pártok vezérei által a Házban elmondatnak.”

15.

„II. 9. Ellenzékkel. [1899. február 9.]

1. Ellenzék hajlandó szűkebb bizottságot kiküldeni. – Kormánynak [aláhúzás az eredetiben] nem adja ki szövegét (a házszabályoknak).”

16.

Az ellenzék összeállította az előző, rövid iratban említett szűkebb bizottságot, amely a továbbiakban tartotta a kapcsolatot Csákyékkal és vezette a tárgyalásokat. A bizottságba mindegyik ellenzéki párt delegált tagokat, vezetője Horánszky Nándor, a Nemzeti Párt elnöke lett.

„II. 10. Ellenzékkel [1899. február 10.]

[...]

Szűkebb bizottság holnap, szombaton délelőtt 11 ór[ára] proponáltatik a képviselőházban,⁶⁸ 1-es számú terembe.”

17.

Bánffy Dezső miniszterelnök rövid levele Csáky Albinnak, Budapest, 1899. február 10.

⁶⁸ A régi képviselőház a mai Bródy Sándor utca 8. szám alatt található épületben (amely ma az Olasz Kultúrintézet otthona) működött.

„Kegyelmes uram!

Vettem a tervelt módosításokat,⁶⁹ de miután azokkal foglalkozni is kell, az a kérés, szíveskedjék a kiküldött urakat értesíteni, hogy a megbízottak csak délután 4 órakor lesznek abban a helyzetben, hogy a kijelölt helyen megjelenhessenek.

*Kiváló tisztelettel
Bánffy Dezső”*

[Csáky feljegyzése a hátoldalon]

„Vettem 1899. II. 10. esti ½7 órakor

Horánszkyt értesítettem II. 11-én reggel.”

18.

Az ellenzéki pártok megbízottai által aláírt jegyzék, 1899. február 11. Válasz a kormány korábbi (14. számú dokumentum) átiratára. Csáky egy pár soros, hevenyészett feljegyzést is készített az ellenzékkel folytatott február 11-i tárgyalásokról, ez azonban többletinformációkat nem tartalmaz, így közlésétől eltekintünk.

„Nagyméltóságú Szilágyi Dezső, gf. Csáky Albin, gf. Andrassy Gyula uraknak.

A kormány utolsó üzenetében közeledés nyilvánul a következő pontokra nézve:

- a.) a vicinális vasúti ügy;*
- b.) a kormányzati szellem tekintetében teendő nyilatkozat megállapítása;*
- c.) a megegyezés formája, illetőleg a pártok kölcsönös kötelezettségének hiteles konstatálása;*
- d.) annak biztosítása, hogy az összeférhetlenségi és a vicinális vasúti ügy törvényhozási rendezése még a jelen országgyűlésen fog eszközöltetni.*

Az utolsó pontra nézve mindjárt megjegyezzük, hogy a biztosítás kiterjesztendő volna mindazon ügyekre, melyeket a megegyezés magába foglal, és fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy mennyiben adhat ilyen biztosítást egy lelépő kormány, holott az egyezmény végrehajtásához szükséges időnek legnagyobb részén át más felelős tanácsosok lesznek hivatva Ő Felségének a fejedelmi jogkört érintő elhatározások, tehát esetleg az országgyűlés feloszlatása tekintetében is előterjesztéseket tenni?

Föltéve, hogy e kérdésre kielégítő választ nyerünk, és hogy ekképp a fent említett pontokra a megegyezés létrejötnék tekinthető, még mindig marad a kívánalmak egész sorozata, melyekkel szemben a kormány utolsó üzenete részint ridegen eluta-

⁶⁹ Ezek a gazdasági kiegyezési provizóriumról szóló törvényjavaslatához kapcsolódtak.

sító álláspontra helyezkedik, részint ezzel majdnem egyértelmű, mert minden konkrét irány megjelölését kerülő általánosságokba vonul vissza. Ilyen:

- 1.) a választási cenzus kérdése,
- 2.) az összeférhetlenségi kérdés,
- 3.) a nyugdíjtörvény reformja és alkalmazása,

4.) a választás útján betöltendő törvényhatósági és községi hivataloknál a kijelölési jog ügye, ahol megjegyezzük, hogy nem csupán a főispáni kijelölési jogról van szó, melyet egyedül említ a kormány üzenete, de más közegeknek kijelölési jogáról is,

- 5.) a tisztviselői szolgálati pragmatika.

Ezen kívül a kormány ridegen fenntartja azt a két követelményét, melyet az ellenzéki pártok jogosan el nem ismerhetnek:

a.) hogy az indemnitási törvény még a jelen kormány idejében szavazzassék meg,

b.) hogy a kúria bíraskodásáról szóló javaslat és a házszabályok módosítása közt szigorú és forma szerinti junktum állapíttassék meg.

Az ellenzéki pártok megbízottai e fennmaradó súlyos differenciák dacára is az előbb említett közeledést azzal viszonzozzák, hogy a kúria bíraskodása és a házszabályok módosítása tekintetében formulázott nézeteiket a kormány kívánságához képest már a tárgyalás jelen stádiumában előterjesztik.⁷⁰ Ezek közül a házszabályok módosítására vonatkozókat, mint amelyek a képviselőház belügyét képezik és kormányiniciatíva⁷¹ vagy kormányal létesítendő megállapodás alá nem tartozhatnak, nem a kormánnyal, hanem a Szabadelvű Párt vezetőségével közlik, de ezen fenntartás mellett is módot nyújtanak arra, hogy e két kérdés és vele együtt ugyanazon albizottsági eljárás útján a választási cenzus kérdése is rövid idő alatt tisztába hozható legyen, és ezzel kétségtelen bizonyosságát adják a megegyezés létesítésére irányuló komoly akaratuknak.

Egyúttal azonban szükségesnek tartják azt, hogy a fent 2 – 5 szám alatt megjelölt kérdésekre nézve a megállapodás a tartalom megjelölésének legalább olyan [aláhúzás az eredetiben] határozottságával jöjjön létre, minő a vicinális vasúti ügyre vonatkozó pontban eléretett, és bár elfogadták azt, hogy a megegyezés kölcsönös megállapodás útján a pártok közt jöjjön létre, és távolról sem akarják bármely párt határozatának megbízhatóságát vagy jóhiszeműségét kétségbe vonni, mégsem hallgathatják el azt a meggyőződésüket, hogy még ily keretben is megnehezíti a sikert az a körülmény, hogy nem a leendő kormánnyal, tehát a Szabadelvű Pártnak nem azon vezérlő tényezőjével tárgyalnak, melynek politikai vezetése alatt lesznek végrehajtandók a megállapodások, hanem azzal, amely lelépni készül. Bármennyire

⁷⁰ Vö. a február 9-i (15. számú) irat tartalmával.

⁷¹ Kezdeményezés.

becsüljük a Szabadelvű Párt tagjainak politikai függetlenségét, a parlamenti és a pártélet természetéből következik, hogy a vezérlet mindenestre befolyással bír úgy a párt elhatározásaira, mint a határozatok végrehajtásának módjára és szellemére. A megegyezés tehát sokkal teljesebb lehetne és biztosabb megnyugvást eredményezne, ha azokkal a férfiakkal volna megköthető, akik azt végrehajtani hivatva lesznek.

Ami továbbá az indemnitás megszavazását illeti, előbbi üzeneteinkben ismételten kifejtettük azon indokokat, melyek miatt mi azt a jelenlegi kormány alatt teljesíthetőnek nem tartjuk. Ez indokok közül itt csak arra utalunk újólag, hogy a pénzügyi meghatalmazásnak megszavazása olyan kormány részére, melynek rögtön bekövetkező lemondása előre be van jelentve, sőt annak feltételei közé tartozik, a parlamentáris kormányzat természetével ellenkezik. Érveink cáfolatban nem részesültek, csupán a meg nem okolt akaratnyilvánítás állítatott azokkal szemben. [aláhúzás az eredetiben] Ily körülmények közt az indemnitás megszavazását illetőleg ragaszkodnunk kell előbbi álláspontunkhoz.

Ez alkalommal ide zárva visszaszármaztatjuk a kiegyezési provizóriumra vonatkozó azon szöveget, melyet a kormány a létrejött megállapodások alapján helyesbítve közölt velünk, melyet azonban részünkről módosítanunk kellett, mert az annyiban nem felel meg a megállapodásoknak, amennyiben fenntartotta a hivatkozást olyan törvénytörvényszakaszokra is, melyek egyenesen vámszövetségi viszonyt tartalmaznak. Abban a biztos hitben vagyunk, hogy e módosításaink, melyek kizárólag a már létrejött megállapodást juttatják kifejezésre, semmi újabb vitára nem fognak alkalmat adni.

Végül a megegyezésnek végleges lebonyolítását illetőleg elfogadjuk a kormány utolsó válaszában foglalt módozatot, azon változtatással, hogy a Házban teendő pártnyilatkozatok helyett, [aláhúzás az eredetiben] melyek félreértésekre adhatnának alkalmat, a meghozott egyöntetű párthatározatok a pártok között okiratszerűleg csejéltessenek ki.

Kelt Budapesten, 1899. febr. 11-én

A Nemzeti Párt részéről:

Apponyi Albert

Horánszky Nándor

Szentiványi Árpád

A Füg. 48-as Párt részéről:

A beteg Kossuth Ferenc nevében, úgy a saját nevében is:

Thaly Kálmán

Polónyi Géza

Bartha Miklós

A [Katolikus] Néppárt részéről:
Molnár János
Rakovszky István

Tóth János
Győry Elek”

[Egy keltezés és egyéb feljegyzések nélküli lapon, de feltehetően a fenti ellenzéki jegyzék mellékletét képezi az alábbi törvényjavaslat-részlet a vám- és kereskedelmi szövetség ideiglenes meghosszabbításával kapcsolatban:]

„I.

Miután a vám- és kereskedelmi szövetség a magyar korona országai és Ő Felsege többi országai és tartományai közt nem jött létre: az országnak az 1867: XII. tc. 58. és 68. §-ában fenntartott önálló törvényes intézkedési jogánál fogva Magyarországra mint jogilag önálló vámterületre nézve a következők rendeltetnek:

II.

Magyarországnak az 1867: XII. tc.: 58 és 68 §-ai értelmében joga van külföldi államokkal a közös külügyminiszter útján önállólag vám- és kereskedelmi szerződéseket kötni, tekintve azonban a jelen törvényben foglalt rendelkezéseket, különösen azokat, melyek a Monarchia két állama közt szabad forgalom és egyenlő elbánás tekintetében a viszonyosság feltétele mellett megállapítottak, rendeltetik: hogy a jelen törvény érvényének ideje alatt, azaz 1903-ik év végéig a külállamokkal létrejövő szerződések az 1867: XVI. tc. III. cikkelyében⁷² meghatározott módon köttessenek meg.”

19.

„II. 14. Kormányval [1899. február 14.]

1.) Előző állásponton, mert kormánypárt szempontjából minimum. – Indemnity azért, mert *exlex* állapot megszüntetése előtt [aláhúzás az eredetiben] mást nem lehet tárgyalni. – Összeférhetetlenségi törvényre: hibák, ha vannak, orvosolandók. [...]

2.) Megállapodások kicseréléséhez: pártokbani közlés után a Házban is történjék nyilatkozat.

3.) Kúriai bíraskodás és hárszabályok elsőre nézve, nem lehetetlen a megegyezés, [...] Büntető [aláhúzás az eredetiben] bíróság eljárása a választási elnök ellen.

[...]

⁷² A nevezett cikkely értelmében a kereskedelmi szerződéseket az osztrák és a magyar parlament jóváhagyása mellett a közös külügyminiszter köti meg.

*A házszabályok 204. és következő §-ok szankciója (bírság) elkerülhetetlenül szükséges. Hitelesítés, ülés meghosszabbítása, kérdés felvetése, napirend felállítása.”⁷³
[...]*

20.

A kormány 1899. február 14-én kelt hivatalos válasza az ellenzék február 11-i jegyzékére. Az iratok között megtalálható az alábbi dokumentum – szintén Csáky tollából eredő – vázlatos, tisztázatlan változata is, ennek közlésétől azonban eltekintünk. Látható, hogy nem kerültek egymáshoz közelebb a felek, az ellenzék és a kormány is a maga korábbi álláspontját ismételte. Az ellenzék ekkor valójában már nem is akart kompromisszumot kötni a végórát élő Bánffy-kormánnyal.

„A kormány változatlanul fenntartja álláspontját, mert az általa kikötött megállapításokat a kormánypártra való tekintetből elengedhetetleneknek tartja.

A meghatalmazási törvénynek (indemnity) még a jelen kormánynak való megszavazásától nem állhat el, mert szerinte a törvényen kívüli állapotnak megszüntetése előtt egyáltalán nem lehet más törvényjavaslatokkal foglalkozni.

Az összeférhetlenségi törvényre vonatkozólag a kormány csak azt ismételné, amit a miniszterelnök az illető bizottság kiküldésének indítványozása alkalmával a Házban mondott.”⁷⁴

A nyugdíjtörvény reformjára valamint a tisztviselői szolgálati pragmatikára vonatkozó tagadó válaszát a kormány már ismételten indokolta és a kijelölési jog gyakorlásánál (ide értve nem csak a törvényhatósági, de a községi kijelölést is) esetleg előforduló visszaéléseket illetően szintén már múltkor nyilatkozott.

A kúriai bíraskodásról szóló javaslat és a házszabályok módosítása közötti forma szerinti juktimot a kormány nem ejtheti el, mivel a megállapodások jegyzékéből a többiek mellől nem maradhat el az e két javaslat tárgyalási sorrendjére vonatkozó megegyezés sem.

A kiegyezési provizóriumról szóló törvényjavaslathoz az ellenzék által javasolt módosítás iránt a kormány még nem határozott.

⁷³ A 204. § tartalmazta a rendbontó képviselők megrovásának és esetleges kizárásának lehetőségét (a korszakban addig még nem volt példa a kizárásra). A fegyelmezetlen képviselőkkel szembeni alternatív büntetés gyanánt a kormány felvetette a bírságolás ötletét. A korábbi ülések jegyzőkönyveinek hitelesítésére, a napirend összeállítására és az ülések meghosszabbítására vonatkozó kitételek a technikai obstrukció meggátolását célozták.

⁷⁴ Ez a nyilatkozat még 1897-ben hangzott el, amikor létrehozták az összeférhetlenségi törvény revíziójára kiküldött képviselőházi bizottságot. Lásd 27. lábjegyzet.

A megegyezésnek végleges lebonyolítását illetőleg nem járulhat hozzá a kormány az ellenzék azon javaslatához, hogy a képviselőházbani nyilatkozatok mellőztesse-nek, mivel kizártnak tartja, hogy ily nagy fontosságú megállapodások a képviselő-háznak ne hozassanak hivatalosan tudomására.

[...]

A kormány holnapután, csütörtökön délután az ellenzék válaszának átvehetésére számít.”

21.

A kormány jegyzéke az ellenzéknek. A dokumentumon nem szerepel dátum, bizonyos azonban, hogy Bánffy lemondása, azaz február 15-e után keletkezett, így időrendi sorrendben ez az utolsó irat.

„1.) Bánffy miniszterelnök jelenti a képviselőháznak, hogy a kormány bemondását beadta, Ő Felsége azt elfogadta, de egyúttal a lelépő [kabinetet] az ország ügyeinek vezetésével megbízta, míg az:

elnökválasztás

indemnity (felmentéssel)

újoncállítási törvény

horvát pénzügyi provizórium

és kiegyezési provizórium

törvényhozási elintézés nem nyert.

2.) Új miniszterelnök előterjeszti a végleges gazdasági kiegyezésre vonatkozó új törvényjavaslatokat, a kúriai bíráskodásról szóló javaslatot és programjába felveszi az új, szabatosabban szövegezett, szigorított összeférhetetlenségi javaslatnak mielőbbi előterjesztését, valamint kilátásba helyezi a választási törvény revízióját, de egyúttal kiköti, hogy a kúriai bíráskodással egyidejűleg, azaz ezen javaslatnak szentesítés alá bocsájtása idejében a képviselőház házszabályai revideáltassanak.

3.) Az ellenzéki pártvezérek kinyilatkoztatják, hogy a kormányelnök munkaprogramjához hozzájárulnak.

Ezeket megelőzőleg a békepontozatok az egyes pártokban tárgyaltnak és elfogadtnak a gazdasági kiegyezésre vonatkozólag megállapított formulák, valamint a házszabályokban megejtendő módosítások részletes ismertetésével.”

* * *

A tárgyalások tehát megrekedtek, egyértelmű volt továbbá, hogy Bánffy Dezső személye hátráltatja a kibontakozást. Miután hosszas utóvédharcok után a kormányfő 1899. február 15-én hivatalosan is benyújtotta lemondását, a következő napokban Bánffy mindent megpróbált elkövetni annak érdekében, hogy a hozzá hasonlóan az ellenzékkel szembeni erélyes fellépést szorgalmazó Fejérváry Géza legyen az utóda. Ő azonban nem lett volna alkalmas a béketeremtő szerepére, ezért Ferenc József február 20-án inkább Széll Kálmánt bízta meg kormányalakítással. Széll és az ellenzéki pártok vezetői már február 23-án megkötötték azt a kompromisszumcsomagot (a *paktumot*),⁷⁵ amely mintegy négy évre visszaterelte a belpolitika folyamatát nyugodt medrébe, megteremtve ezzel a századforduló „Széll-csendjét”.

⁷⁵ A paktum és mellékletei szövegének közreadásától a terjedelmi korlátok miatt sajnos el kell tekintenünk. Néhány fontos, a tárgyalások során többször is érintett kérdés (pl. választási cenzus, főispánok kijelölési joga, összeférhetetlenségi törvény) végül nem került bele a kompromisszumba. A paktum szövegét teljes terjedelmében közli: Sárkány Sándorné Halász Terézia: *Széll Kálmán életrajza*. Budapest, Vajna és Bokor, 1943. 119–121. Egyik fennmaradt eredeti példánya megtekinthető: HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge, 1899 / Karton 16, 2948. Auf die Erneuerung des Ausgleiches mit Österreich bezüglich Akten ex 1898 und 1899. Itt megtalálható a paktum három terjedelmes melléklete is (a gazdasági kiegyezési provizóriumról szóló törvényjavaslat; a kúriai bíraskodás bevezetésével kapcsolatos megállapodás részletei; a házszabályokon megejtendő változtatások), amelyeket Halász Teréz nem közöl.

ÁDÁM SCHWARCZWÖLDER:

ALBIN CSÁKY'S NOTES ON THE NEGOTIATIONS BETWEEN THE GOVERNMENT AND THE OPPOSITION (JANUARY – FEBRUARY 1899)

Born in 1841 in Korompa (Krompachy, SK), Count Albin Csáky may be considered as one of the more significant politicians of the second half of the Dualist Era. For several decades he served as high sheriff of Szepes County. Then, between 1888 and 1894, he served as Minister of Religion and Education. From 1900 to 1906, and again from 1910 to 1912, he served as Speaker of the House of Magnates. As one of the leading lights of the Liberal Party, he also played a major role in the more informal sections of the political arena, too. The written source materials from January–February 1899 – and the story of how they came to be – seem to affirm this. The work below is a detailed account of what happened.

By the end of 1898, Baron Dezső Bánffy's government was in a state of crisis, due to the opposition's ceaseless obstruction. While the stalled economic negotiations, specifically the "Ischl clause", were the main point of contention, in reality the opposition only wanted the prime minister's resignation. The majority of Bánffy's supporters in the governing party favored aggressive plans to crush the obstruction, but that would have led to a break in the party. Albin Csáky, like some other distinguished party members, belonged to the dissident wing of the party. In the wake of the king's decision, the cabinet in the end chose to initiate negotiations with the opposition. The opposition, however, was not willing to sit down with Bánffy. The prominent members of the dissident group – Albin Csáky, Dezső Szilágyi and Gyula Andrássy Jr. – thus took on the role of intermediaries.

Albin Csáky kept the minutes, or more specifically, notes resembling minutes, of the negotiations that ultimately culminated with the appointment of the Széll government and a political breakthrough. Moreover Csáky was the one who formulated the correspondence between the two parties. The study provides in chronological order twenty-one documents written between January 11th and February 16th, 1899, related to the negotiations.

The source materials (which are barely known in Hungary), like the rest of Albin Csáky's posthumous writings, can be found in the *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* in

Vienna, where they were deposited in 1968, and in whose official possession they have been placed since 2011. Although the documents do not contain any data that would fundamentally change our historical understanding, they are useful and interesting supplements that enrich our knowledge with additional detail.

ÁDÁM SCHWARCZWÖLDER:

AUFZEICHNUNGEN ALBIN CSÁKYS ÜBER DIE VERHANDLUNGEN ZWISCHEN DER REGIERUNG UND DER OPPOSITION (JANUAR–FEBRUAR 1899)

Albin Graf Csáky (Krompach, 1841–Budapest, 1912) kann als ein sehr beachtlicher (Kultur-)Politiker der zweiten Hälfte der dualistischen Ära betrachtet werden. Er war mehrere Jahrzehnte hindurch als Obergespan im Komitat Zips tätig, dann diente er zwischen 1888–1894 als Minister für Religion und Unterricht, zwischen 1900–1906 bzw. 1910–1912 als Präsident des Magnatenhauses. Als eine der führenden Persönlichkeiten der Liberalen Partei spielte er freilich auch in informellen Bereichen des politischen Lebens mehrfach eine wichtige Rolle. Davon zeugen die im Januar–Februar 1899 geschriebenen Quellen – beziehungsweise die Geschichte ihres Entstehens –, die in der veröffentlichten Studie zu lesen sind.

Das Kabinett von Dezső Baron Bánffy geriet bis Ende 1898 wegen der nicht enden wollenden Obstruktion der Opposition in eine schwere Krise. Einen *casus belli* bedeuteten die gescheiterten wirtschaftlichen Ausgleichsverhandlungen, konkret die *Klausel von Ischl*, in Wahrheit aber ging es der Opposition um den Kopf des Ministerpräsidenten. Die Bánffy unterstützende Mehrheit der Regierungspartei schmiedete kämpferische Pläne, um die Obstruktion zu brechen, was aber zu einer Spaltung führte, so dass neben anderen angesehenen Parteimitgliedern auch Albin Csáky unter den *Dissidenten* zu finden war. Nach der Entscheidung des Königs initiierte das Kabinett schließlich lieber Verhandlungen mit den Oppositionellen, die jedoch nicht gewillt waren, mit Bánffy an einem Tisch zu sitzen. Die Rolle der Vermittler übernahmen prominente Mitglieder der Dissidentengruppe – Albin Csáky, Dezső Szilágyi und Gyula Andrássy jun.

Über die Verhandlungen, die zu einer politischen Entfaltung und schließlich zur Ernennung der Széll-Regierung führten, machte Albin Csáky protokollartige Aufzeichnungen, beziehungsweise deutlich erkennbar war er es, der die Noten formulierte, die die Parteien einander schickten. Die Studie veröffentlicht in chronologischer Reihenfolge 21 Dokumente über die Verhandlungen, die zwischen dem 11. Januar und dem 16. Februar 1899 geführt wurden.

Die in Ungarn beinahe unbekanntenen Quellen befinden sich mit dem übrigen Teil der hinterlassenen Schriften Albin Csákys im Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv, wo sie 1968 deponiert wurden und seit 2011 das Eigentum des Archivs bilden. Diese Schriftstücke beinhalten zwar keine Angaben, die unsere früheren Kenntnisse über die Geschehnisse grundlegend ändern würden, bereichern sie jedoch um weitere nützliche und interessante Details.